

Kur'an'ın Ahlak Metafiziği
(İlhami Güler, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2013)

Muhammet AYDIN*

“Kur'an'ın Ahlak Metafiziği” adlı kitap Prof. Dr. İlhami Güler tarafından değişik zamanlarda tebliğ veya makale olarak kaleme alınan yazılardan oluşturulmuştur. Yazar eserinde “Kur'an'ın Ahlak Metafiziği”ni kendine has üslûbuyla ele almaktadır.

Kur'an'ın dünya-ahiret görüşü açısından, içinde bulunduğumuz zamanın, zuhurunun şiddetinden dolayı özünü gizleyen kültürün ve dünya görüşünün kritiğini yapmaktadır. Zira, modern sekülerizm, yaşamın anlamı/niçini sorusunu gündemden düşürerek yaşamı hızlandırdı ve daha da hazlandırdı. Artık insanların kendilerinin veya dünyanın anlamına ilişkin mana arayışı/manevi sorular sormaya vakitleri yok. Hayatı hızlı/koşuşturmaca şeklinde daha dolu yaşıyorlar.

Ruhumuz artık doğadaki ayetleri görüp düşünerek, oradaki sesleri duyup dinleyerek veya vaizlerin kutsal kitaptaki ayetleri hatırlattıkları vaazlarını dinleyerek oluşmuyor; teknik aletlerle, ürünlerle doldurulmuş kentlerle, yüzyıldır kapatıldığımız ‘ulus devlet’ hapishanelerinden yavaş yavaş çıkarken, ‘küresel köy’ün her günkü herkeslik olarak ürettiği/tektipleştirdiği seri üretimleriz. Bu bağlamda kadim monoteist dinlerin sorduğu ahlaki-metafizik “bu değirmenin suyu nereden geliyor ?” sorusu artık unutuldu. Sekülerizmin, varlığın ve insanın manidar ‘verilmişliğini’ atlayan “üzümü ye, bağını sorma” kayıtsızlığı/sorumsuzluğu/istiğnası egemen.

242

İlk makalesi olan “Faydacılık/Pragmatizm ve Ödev Ahlakı Arasında Kur'an'ın Ahlak Metafiziği” nde önce Kur'an'ın içeriğini dört ana maddede toplamaktadır:

1.Tevhid'in temellendirilerek şirkin reddedilmesi, ahiretle birlikte insan sorumluluğunu(denenme) kuran bir tür *ahlak metafiziği*;

2.İnsanın tarihsel süreç içerisinde din oluşturma ve peygamber-vahiy aracılığıyla oluşan dinlere karşı ahlaki tutumunu ele alan(kıssalar) bir *ahlak antropolojisi*;

3. Kalp, nefis ve heva analizleriyle bir tür *ahlak psikolojisi*;

4.Yedinci yüzyılda Arap yarımadasında Hz. Muhammed ve müminler topluluğuyla müşrikler ve kitap ehli arasında oluşan fiili düşmanlık durumu ve bu durumun giderek savaş haline dönüşmesiyle birlikte islam toplumunun kuruluşunu içeren *reel politik*.

* Öğretim Görevlisi, Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kelam ABD, maydin@gumushane.edu.tr

Burada Güler, Kur'an'ın tevhid, ahiret ve insan sorumluluğunu kuran ahlak metafiziğini, faydacılık/pragmatizm ve Kant'ın ödev ahlakı bağlamında ele almaktadır. Önce 'Hakk' kavramına atıfla başlar. Allah'ın bir isim-sıfatı olan el-Hakk'tan bâtıl, boş, abes, saçma, anlamsız, gayesiz, amaçsız iş, amel ve fiil sadır olmaz. Tersine yaratma eylemi ve yaratılanların tümü 'haklı' bir gerekçeye dayanır.

İnsandan beklenen ilk zorunlu ahlaki sorumluluk, ahlaki failin (Tanrı) keşfedilmesidir. Ancak bu keşif, filozofların ve teologların iddia ettikleri gibi salt mücerret akli/mantıki bir ilgi/istidlal sorunu değil, ahlaki manevi –ruhani değil- bir ilgi bir hissetme/yaşantı/tecrübe (basiret) sorunudur. Bu ilke gereği keşfedilen Tanrı'nın insanlıkla bireysel ve toplumsal olan ahlaki ilişkisinin, insanların özgür iradesine bağlı olarak işletilmesinin ahlaki yasalılığı, Kur'an'da 'Sünnetullah' olarak isimlendirilir. Bu ilkenin gereği olarak Kur'an'da Tanrı ile insan arasındaki ilişki (din), 'sözleşme' (misak/ahit) olarak vazedilmiştir.

Denenme, nimet-külfet dengesine dayanan, özgürlük ve risk içeren anlamlı bir süreçtir. Ahiret, hayatın 'denenme' olduğu bir ahlak sisteminin bir parçası ve sonucu olarak aynı anda ahlaki, hukuki ve ekonomik bir kategoridir. Bu bağlamda sekülerizmin hayatı dini-dünyevi, dünyevi-uhrevi, akli-dini, kutsal-profana, ruhi-bedeni, maddi-manevi vb. ayırımları geçersizdir.

Kant, Mill ve James'in dini ve Tanrı'yı olumlayan teorileri, insan ve dünya hayatını Kur'an'ın koyduğu gibi ahlaki bağlamda bir denenme öznesi, yeri ve süresi olarak koyamadıkları için, ahlaki iyiyi ödev, fayda veya fonksiyon olarak buraya ve şimdiye indirgeyerek ahireti de es geçmektedirler. Sonuç olarak, insanın bile kaynağa dönüştüğü, optimum fayda elde etmeyi hedeflerken gezegenimizi insanlarla birlikte felakete sürükleyen gidişini durduracak olan metafizik ve ahlak, Kur'an'ın yaratan-yaratılmış farklılığından kaynaklanan ve dünya-ahiret, ruh-beden, maddi-manevi birlikteliği kavrayışıdır.

"Kur'an'ın Toplumsal Ahlak İlkeleri" adlı makalesinde, insanı Tanrı'dan, tarihten koparan seküler/liberal toplum projelerine karşıt olarak İslam'ın toplumsal ahlak, siyaset ve ekonomi ilkelerini şöyle sıralar: A- Toplumsal düzeyde: insanın rekabet etme duygusuna eşlik edecek rahmet hissi; ihtiras ile birlikte ihlas; kişisel fayda ile toplumsal paylaşma; bireysel insan haklarıyla birlikte ötekine karşı insan sorumlulukları.

B- Siyaset düzeyinde: zulüm ve baskı yerine adalet ve özgürlük; ekonominin ve teknolojinin tiranlığı yerine sözün/umudun ve idealin yaratıcılığına dayanan siyasetin önceliği; siyasal faaliyetin çıkar ve başarı maksimi yerine en yüksek insani/ahlaki faaliyet olarak görülmesi; kişilerin, sınıfların despotizmi yerine toplumun tümünün kamusal sorunların çözümüne aktif katılması; siyasette ayırım kriterinin ahlaki (adalet-zulüm) şekilde benimsenmesi,

C- Ekonomik düzeyde: mutlak mülkiyet anlayışı yerine mülkiyeti Tanrı'nın bir emaneti olarak belirlemek; israfı Allah'a, topluma ve doğaya karşı bir hırsızlık olarak algılamak; 'sahip' olmak yerine 'olma'yı yani ötekinin maddi ihtiyaçlarını kendinin manevi ihtiyaçları olarak algılamak; nimetlerin özel mülkiyet olarak elde edilmesi için fırsat eşitliğine dayanan bir sistemin oluşturulması.

“Kamusal Ahlak” başlıklı makalesinde Batı'nın “duygucu” ve “duyumcul” ahlak felsefelerine karşı İslam'ın kamusal ahlak felsefesinin ilkelerini şöyle maddeleştirmektedir:

I- Liberalizmin bireysel haklara (özgürlüklere) önem veren, sosyalizmin ise toplumsal sorumluluklara (ödevlere) vurgu yapan görüşlerine nispetle, İslam'ın her ikisine eşit derecede önem vermesi. II- Toplumsal sorumluluklar toplumsal kurumlar aracılığıyla yerine getirilirken işlerin ehline verilmesi, göreve getirilecek kişilerin seçiminde veya kamusal kararlarda herkesin iradesinin alınması. III- İslam din olarak mutlak hakikati ifade ettiği için müslümanların kendileri için hakikati bulma yeteneğinin kaybolmasına fırsat vermemek ve ahlaki sorumluluk duygusunun keskinliğini korumak ve İslam'ın hakikatlerini gayri müslimlere anlatmak gibi toplumsal sorumluluklarının bulunması. IV- İktisadi açıdan temel insan ihtiyaçlarını karşılayacak, her insanın onurunu korumasına ve onurlu yaşamasına, doğasındaki kabiliyetleri geliştirip gerçekleştirmesine imkan verecek bir servetin nasıl yaratılacağı ve bunun hakkaniyete, adalete uygun olarak nasıl dağıtılacağı meselesinin müslüman bireylerin ve oluşturulacak toplumsal kurumların İslami sorumluluğu olduğu hususu. V- Bir yönetim ilkesi olarak müslümanlar yönettikleri insanlar hakkında adil olmak zorunda oldukları gibi zulme uğrayan, baskı altında zayıf düşürülmüş insanlara da yardım etmek zorunda bulunmaları.

“Küfür/nihilizm ve Şükür/Din-İman Bağlamında Modernite” adlı yazısında, insanın tarih boyu kendinin ve dünyanın ontik olarak değil ahlaki olarak anlamının ne olduğu üzerine Kur'an'a göre başlıca iki tutumunun olduğunu belirtir ki bunlar küfür ve şükürdür. Küfür nankörlüktür, şükür ise bahşedilen, ikram edilen nimete, lütfaya karşı minnet duymaktır. Nitekim Kur'an'da iman ile şükür çoğu yerde aynı anlamda kullanılır.

Ardından modern duruma gelindiğinde, kahraman/duyumcul/seküler/nihilist kültür ve insan prototipinin her yerde egemen olduğu görülmektedir. Teknoloji ve ekonomi bugün yarattığı yaşam tarzı ile hakikati yani Tanrı'yı, derin/dip vicdanı, hakkaniyeti, adaleti, dayanışmayı, yüce değerler uğruna eylemde bulunmayı tamamen örtmüştür (küfür). Hazzın, şehvetin ve hızın duvarlarını oluşturduğu bu hapishanenin kapısını açacak yegane anahtar, nankörlüğü terk edip tekrar ahlaki bir huşu ve şükran duygusuyla lâ ilâhe illellâh veya el-hamdü lillâh demekten geçmektedir.

“Tarih ve Tarih Dışı Arasında Gelenek” te geleneğe bakışımızın nasıl olması gerektiği üzerinde durmaktadır: Evvela düşünce, kurum ve davranış kalıpları halinde ‘gelenek’ ve ‘yenilik’ hakkında şu tespitler yapılmalıdır. Gelenek, eğer yanlış ve miadını doldurmuş, eskimiş, işlevselliğini yitirmiş, reel istinatgahlarını kaybetmiş ise terk edilmelidir. Yok eğer doğru, metanetini, dayanıklılığını, işlevselliğini yitirmemişse sürdürülmelidir. Yeni olanda eskiye oranla doğru, değerli, fonksiyonel ise olumlu karşılanmalı. Nevzuhur diyerek karşı çıkılmamalıdır. Ve devamında Nietzsche’den şu alıntıyı yapar: tarihsel olmayanla (yenilik) tarihsel olan (gelenek) bir kişinin, bir toplumun, bir kültürün sağlığı için aynı ölçüde zorunludur.

Ardından her birinin değerlendirmesini ayrı ayrı yaptığı geleneğin asli ilkelerini şöyle sıralamaktadır: “Süreklilik; seleflerin üstünlüğü veya geçmişe saygı ; kamil ve eksiksiz olduğu; kurucu-aslına veya asrına yakınlık, otantiklik, sahilik (ortodoksi); kayıtsız şartsız itaat isteği; toplumsal hayatta hiyerarşik olarak tecessüm etmesi; istikrar.”

“Makasid/Maslahat ve Nass-Nakilcilik Bağlamında Dinin İki Yorumu”: Bu makalede ise İslam düşünce geleneğinde Ehli Rey ve Ehli Eser olarak bilinen iki zihniyeti ele alır ve söz konusu zihniyetlerin tezahürlerini betimler: Özetle tarihselciler, hikmet, maslahat ve makasid anlayışıyla İslam’ı evrenselleştirmeye çalışırken; dogmatik muhafazakarlar, dini tarihte aktüelleştiği haliyle mutlaklaştırıp İslam’a iki tür kötülük yapmaktadırlar: Birincisi, onu günümüz insanı gözünde ilkel, tarih dışı, karikatür haline getirmekteler; ikincisi ise dini ritüel ağırlıklı algıladıklarından dinin alanını daraltarak (ama değerini/sevabını çoğaltarak) kendi keyiflerine/menfaatlerine uygun serbest bir alan açmaktadırlar.

“Dini Hayatta Niyetin ve Bilginin Yeri: İyi Niyetin Kötü Sonuçları”: Bir davranışın erdem, fazilet ve övgüye değer olması için kasıt ve niyetin bulunması zorunludur. Ancak en az bunun kadar önemli bir ilke daha vardır: “İşler sonuçlarına göredir”. Yani eylemin genel gayesi kadar eylemin doğuracağı sonuçları, dolayısıyla eylemin bütün süreçlerini bilinçli bir şekilde göz önünde tutmak gerekir.

İyi niyet, sağlıklı bir dini hayat için yeterli değildir. İşin yarısıdır. İyi niyetle insanların nasıl cinayet işledikleri, insanlara zulmettikleri ve acı çektirdikleri bilinmektedir. O halde, dogma, taklit ve teslimiyet yerine işin, emrin, ibadetin, helal ve haramın ‘niçin’ini düşünme, sorgulamayı gözönünde bulundurma, Allah huzurunda denenmemizin, sorumluluğumuzun en az diğer yarısıdır. Yani ameller sonuçlara göredir.

“Vicdanın Kendini Kandırma Halleri Olarak Vicdansızlık” ta ise önce vicdanın ne olduğunu açıklar: Vicdan, insanı hayvandan ayıran ve onu üstün/değerli kılan kabiliyettir. Kur’an, dini, insanın bu kabiliyeti (lüb-elbab: vicdani öz) üzerine kurmaya çalışır. İnsanın bu kabiliyetini aktüelleştirmesinin zorluğu, Kur’an’da yerin, göklerin ve

dağların üstlenmekten korktuğu ‘emanet’ olarak sembolize edilmiştir. Ardından hakiki mümin olmanın koşulu olan bu vicdanı diri tutmanın imkanını ve insanın kendi vicdanını kolayca kandırması yani vicdansızlık olarak gördüğü iki tutumu ele alır: vicdanın önündeki birinci engel heva/arzu/ego; ikinci engel ise toplum/kültür/gelenek/tarihtir.

Bunların dışında Güler’in şu makaleleri de eserde yer almaktadır: “Gelecekte Bir İslamcılık İçin Metafizik ve Metodolojik Ön Mülahazalar”; “Teklik ve Çokluğun Değer Oluşunun Kriterleri Üzerine”; “Zorbalığın Kökeni Olarak Nihilizm”; “Dinsel Bürokrasi, Din Hizmeti ve Ekonomi”; “Kimliklerin/Kültürlerin ve Milletlerin Hayvan Karakterleri”; “Medyanın ve kamuoyu Araştırma Şirketlerinin Dindarlık Kriterleri Üzerine”; “Sıcak Günlerde Oruç”; “Kabe’nin Politik İktisat Açısından Bugün Taşındığı Anlam”

Sonuç olarak yazar, gerek bu çalışmasında gerek diğer çalışmalarında ahlak metafiziğine ağırlık vermektedir ve İslam düşünce geleneğindeki ahlak metafiziğine yönelik tenkitler yapmaktadır. Geleneksel düşüncede olduğu şekliyle ahlak anlayışımızın/ahlak metafiziğimizin günümüz düşünce sorunlarına ve davranış kalıplarına çözümler getirmesinin beklenemeyeceğini düşünmektedir. Bundan dolayı daha bireysel, ritüel ağırlıklı, oldukça pasif ve dar boyutlu ahlak anlayışına karşıt olarak daha aktif/derin ve sosyal sorumluluklara vurgu yapan ahlak bilinci istikametinde bir farkındalık ve duyarlılık uyandırmaya çalıştığı söylenebilir. Şöyle ki, geleneksel çalışmalarda daha bireysel, kendine dönük ve içe kapalı ahlak anlayışlarına karşı daha sosyal, hayatın tüm alanlarına (siyaset, hukuk, ekonomi, sanat, edebiyat, estetik, ekoloji vb.) uzanan bir bakış açısı sunduğunu görmek mümkündür. Söz konusu ahlak metafiziğinin temelinde de insanın fitrî/vicdanî kapasitesi ile deneme olgusu yer almaktadır. Hayat denilen süreç de insanın yaratılıştan getirdiği bütün yeteneklerinin aktüelleşip aktüelleşmemesi zemininde (imtihanında) insanların tercihlerinde ve eylemlerinde gerçeklik kazanmaktadır. Dolayısıyla bu çalışma özelde ilmi kelâm’da, genelde diğer branşlarda olmak üzere ahlak üzerine yapılan çalışmalara yeni bakış açıları kazandıracaktır.